

УДК 801.311(477.43-21 Кам'янець-Подільський)

І.О.Старенький

Топонімічний ландшафт Кам'янця-Подільського: комунізація та декомунізація

У статті розглядається зміни на топонімічній карті Кам'янця-Подільського протягом 20-х років ХХ – початку ХХІ ст., які пов'язані з процесом комунізації урбанонімів у радянський період та декомунізації в період незалежності України, у тому числі пов'язаний із Законом України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їх символіки”.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, топонімія, мікротопоніми, урбаноніми, перейменування, декомунізація, Закон України.

Формування топонімії населеного пункту розпочинається з його виникненням. Цей процес є складним та безперервним. Часто він залежить від суспільно-політичної ситуації і несе на собі відбитки різних історичних епох, які проходить у своєму розвитку населений пункт. Складним та неоднозначним є радянський період, який відзначається комунізацією топонімії міст та сіл. У більшості з них ці процеси не вивчені сучасними дослідниками-топонімістами, які займаються вивченням урбанонімів. Сильно заполітизованим, а подекуди й хаотичним, є сучасний процес декомунізації, що вимагає вивчення досвіду наших попередників у цьому питанні.

До топонімії Кам'янця-Подільського зверталися у своїх працях Ю.Й.Сіцинський [34], Ю.А.Ролле [39], О.М.Прусевич [38], М.Б.Петров [30], О.В.Будзей [15], В.С.Прокопчук, І.О.Старенький [33] та ін. Проте дослідники не зосередили увагу на питаннях комунізації та декомунізації топонімії міста.

Увага до топонімів сильно зросла останнім часом. На сьогодні дослідники виділяють топонімічні пам'ятки, підвидом яких є урбаноніми – комунікаційні утворення в межах населених пунктів: вулиці, площі, провулки, проспекти, узвози, сквери та ін. Разом з іншими топонімічними об'єктами вони утворюють топонімічний ландшафт. Варто відзначити, що урбаноніми є надзвичайно нестійкими до зміни політичної ситуації в тому чи іншому регіоні. Вони практично сигналізують про присутність у населеному пункті певної влади, характеризуючи засади існування політичного режиму.

З приходом радянської влади топонімічний ландшафт Кам'янця-Подільського зазнав докорінних змін. Нова влада намагалася стерти з історичної пам'яті все, що могло б нагадувати попередню добу, у тому числі шляхом бруталного втручання в топонімію міста, насаджування назв, пов'язаних з радянським комуністичним режимом. Значна кількість урбанонімів стають відантропоморфними, прославляючи діячів компартії.

Значні перейменування радянської доби в Кам'янці-Подільському було здійснено 1923 року. Міська рада перейменувала 16 топонімічних об'єктів.

Вулиця Петроградська (сучасна Лесі Українки) отримала ім'я Г.І.Петровського (1878–1958) [29, с. 2] – українського радянського державного та партійного діяча, який був головою ВУЦВК (1919–1938), співголовою ЦВК СРСР (1922–1937), членом бюро КП(б)У (1919–1938). Григорій Петровський був брав активну участь у боротьбі Української Центральної Ради, був прихильником “червоного терору”, один з керівників жорстокого придушення Куренівського повстання проти більшовиків у Києві, один з організаторів Голодомору 1932–1933 рр.

Вулиця Коріатовичів отримала ім'я Євгена Нероновича (1888–1918) [29, с. 2] – політичного діяча, члена Української Центральної Ради та Малої Ради від УСДРП, народного секретаря з військових справ в уряді УСРР, заарештованого та розстріляного українськими військами в містечку Великі Сорочинці.

Вулиця Поштова отримала ім'я Леніна. Кишинівську перейменували на честь історика, фольклориста, літературознавця, філософа, громадського діяча Михайла Петровича Драгоманова. Хрестова отримала ім'я Гната Васильовича Михайличенка (1892–1919) [29, с. 2] – українського політичного діяча та письменника (“Блакитний роман”, “Історія одного замаху. (Історична повість з життя українських революціонерів до революції)”, збірка “Новели”), члена УЦР від УПСР, народного комісара освіти УСРР в уряді Християна Раковського, розстріляного денікінцями в Києві [25, с. 688; 37, с. 111–119].

Жандармську (сучасна Слєпньова) перейменували на честь Сергія Митрофановича Іваницького [29, с. 2] – одного з піонерів українського національного відродження на Поділлі, одного із засновників та найактивніших діячів подільської “Просвіти”, розбудовника українського щкільництва, співкладача “Російсько-українського словника” (1918), який вітав прихід до Кам'янець-Подільського більшовиків, за що притягувався до слідства органами УНР [28, с. 184–189]. Вулиця П'ятницька отримала ім'я Августа Бебеля (1840–1913) – діяча німецького та міжнародного робітничого руху, одного із засновників та керівників німецької соціал-демократичної партії та II Інтернаціоналу.

Резервуарна (сучасна Уральська) названа іменем Віталія Примакова (1897–1937) – радянського воєначальника, командира, дипломата, зятя Михайла Коцюбинського та товариша Юрія Коцюбинського, одного з організаторів та керівників Червоного козацтва, розстріляного 12 червня 1937 року разом з маршалом Михайлом Тухачевським. Вулиця Московська отримала ім'я Володимира Затонського (1888–1938) [29, с. 2] – більшовицького державного та партійного діяча, наркома освіти УРСР (1922–1923, 1933–1938), уродженця с.Лисець Ушицького повіту (нині – Дунаєвецький район), який протягом 1895–1906 рр. проживав у Кам'янці-Подільському, де закінчив Кам'янець-Подільську чоловічу гімназію. Проводив русифікаторську антиукраїнську політику, розпочав боротьбу проти Миколи Скрипника та його прихильників, один з ініціаторів закриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Розстріляний 29 липня 1938 року [3, с. 287–288; 18; 32, с. 22]. Троїцькій присвоїли ім'я Християна Раковського (1873–1941) – радянського

партійного діяча болгарського походження, голови РНК КСРР (1919, 1920–1923), який вороже ставився до українців та української мови. Розстріляний 11 вересня 1941 року.

Вулицю Поліцейську назвали ім'ям Мойсея Урицького (1873–1918) – російського революційного та політичного діяча єврейського походження, голови Петроградської ЧК. Соборна отримала ім'я Карла Маркса. Губернаторський майдан перейменували на честь Льва Троцького (1879–1940) – більшовицького діяча українського єврейського походження, ідеолога троцькізму – однієї з течій марксизму, голови Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів (1917), наркома закордонних справ РРФСР (1917–1918), голови Реввійськради РРФСР-СРСР (1918–1924), наркома по військовим і морським справам РРФСР-СРСР (1918–1924). Вулиця Дворянська стала імені Карла Лібкнехта (1871–1919) – діяча німецького та міжнародного робітничого руху, одного із засновників компартії Німеччини. Старопоштова отримала ім'я Віталія Вугіша (1902–1922) [29, с. 2] – очільника в 1921–1922 рр. радпартшколи на Польських фільварках у Кам'янці-Подільському, члена повітового парткому [31, с. 2; 16, с. 6]. Архієрейську вулицю перейменували на III Інтернаціоналу [29, с. 2].

Невдовзі 10 новим вулицям було дано назви, з'явилися Нова, Пролетарська, Декабристів. Інші урбаноніми були відантропоморфними, названі іменами Семена Будьонного (1883–1973) – радянського воєначальника, учасника збройної інтервенції в Україну 1917–1921 років, одного з перших п'яти маршалів СРСР (1935), голови Товариства радянсько-монгольської дружби [21, с. 390]; Якова Свердлова (1885–1919) – російського радянського політичного і державного діяча, члена ЦК РСДРП(б), РКП(б), голови ВЦВК (1917–1919 рр.); Івана Тургенєва (1818–1883) – російського письменника; Григорія Зінов'єва (1883–1936) – радянського партійного діяча єврейського походження, члена Політбюро ЦК ВКП(б) (1921–1926), голови Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів (1917–1926) [23, с. 361]; Лева Каменєва (1883–1936) – радянського державного та партійного діяча, голови ВЦВК (1917), наркома зовнішньої і внутрішньої торгівлі (1926); Кольцова [1, арк. 39].

11 вересня 1925 року деякі назви з цього списку були змінені: вулиця Нова отримала ім'я Валерія Багінського (?–1925) – професійного революціонера, польського офіцера-комуніста, убитого разом з Антонієм Вечоркевичем 29 березня 1925 року в польському місті Столбци; вулицю Толстого перейменували на честь Ефраїма Скляньського (1892–1925) – більшовицького військового діяча, соратника Льва Троцького; вулиці Тургенєва надали ім'я Нафталі Ботвина (1905–1925) – активіста комуністичного руху Західної України [23, с. 395], Кольцова отримала ім'я болгарського комуніста Фрідмана [1, арк. 36].

Дещо пізніше вулицю Пролетарську перейменовано на честь Михайла Фрунзе (1885–1925) – радянського державного та військового діяча, військового теоретика, голови Реввійськради РРФСР-СРСР (1925), наркома по військовим і морським справам РРФСР-СРСР (1925).

Отже, вже в перших роках перебування радянської влади в Кам'янці-Подільському різко змінився топонімічний ландшафт міста. На мапі з'явилися 23 урбаноніми, названі іменами різних діячів комуністичного руху, як на теренах СРСР, так і за кордоном. Цікаво, що значна частина цих персон входить до "Списку осіб, що підпадають під закон про декомунізацію", підготовлений Інститутом національної пам'яті: Будьонний Семен, Затонський Володимир, Ленін Володимир, Лібкнехт Карл, Маркс Карл, Петровський Григорій, Примаков Віталій, Раковський Християн, Свердлов Яків, Троцький Лев, Урицький Мойсей, Фрунзе Михайло. Що цікаво, що тільки два урбаноніми отримали імена діячів, які працювали на благо України – Михайла Драгоманова та Сергія Іваньського.

20 грудня 1927 року рішенням міської ради провулок Торгівельний перейменований на честь єврейського письменника Менделе Мойхер-Сфоріма (1836–1917), який 1853 року оселився в Кам'янці-Подільському, протягом 1856–1858 рр. працював у місцевому єврейському училищі і тут розпочав свою літературну діяльність [2, арк. 102 зв.].

У списку вулиць на грудень 1927 року вже було близько 20 мікротопонімів, пов'язаних з компартією та її діячами. На додачу до згаданих вулиць, Довгій було надано ім'я Рози Люксембург (1871–1919) – діячки робітничого руху, однієї із засновниць німецької компартії; вулиця Троїцька отримала ім'я Володимира Володарського (Мойсея Марковича Гольдштейна) (1891–1918) – уродженця містечка Остропіль (нині с.Старий Остропіль Старокостянтинівського району), петроградського комісара; Троїцький узвіз назвали ім'ям Петра Губашова – голови підпільного ревкому в Кам'янці-Подільському в 1918–1920 рр.; вулиця Олександрівська (сучасна Соборна) стала вулицею Григорія Котовського (1881–1925) – радянського військового та суспільного, політичного діяча, командира червоноармійських загонів та з'єднань [3, арк. 1, 25–26]. Вималювалася чітка тенденція радянзації топонімічного ландшафту Кам'янця-Подільського.

15 березня 1928 року рішенням міськради нові вулиці в районі залізничного вокзалу отримали назви Вокзальна, Червоноармійська, Льва Толстого (1828–1910) – російського письменника, публіциста, мислителя та Олексія Рикова (1881–1938) – радянського політичного і державного діяча, наркома внутрішніх справ (1917), члена Реввійськради (1919), голови РНК СРСР (1924–1930) і одночасно РНК РРФСР (1924–1929), який змінив на цих посадах Леніна [2, арк. 133].

З початком репресій почалася нова серія топонімічних змін. Протокол засідання міськради №14 від 20 грудня 1927 р. зафіксував: "Маючи на увазі, що деякі вулиці в м.Кам'янці названі ім'ям Троцького і Раковського, а останні протягом довгого часу проводили антирадянську політику і в сучасний момент остаточно себе скомпрометували перед трудящими Радянської Республіки, дякуючи антирадянським своїм виступам, рахувати за потрібне змінити назву цих вулиць і вулицю Раковського назвати ім'ям т.Дзержинського, площу Троцького назвати Радянською, вулицю Троцького – Радянською" [2, арк. 102].

9 квітня 1936 р. перейменування зазнали 53 вулиці та провулки, 3 сквери. Так з'являються вулиці Робфаку, Комсомольська, 26 бакинських комісарів, Червоноармійська, Червоного козацтва, 7-го листопада та провулки Червоних прикордонників, Піонерський, Червоногвардійський, Кооперативний, Колгоспний. Водночас біля 30 топонімічних об'єктів отримали імена діячів, які мали відношення до комуністичного тоталітарного режиму.

Так з'явилися вулиці Сергія Кірова (1886–1934) – російського радянського державного і політичного діяча, першого секретаря Ленінградського міського комітету ВКП(б) і члена Політбюро ЦК ВКП(б) [24, с. 329]; Клари Цеткін (1857–1933) – діячки німецького та міжнародного робітничого руху; більшовицького діяча Івана Бабушкіна (1873–1906); Василя Блюхера (сучасна вулиця Князів Коріатовичів) (1890–1938) – військового діяча, Маршала Радянського Союзу; Всеволода Балицького (сучасна Уральська) (1892–1937) – одного з керівників органів державної безпеки ВЧК-ОДПУ-НКВС, комісара державної безпеки 1-го рангу (26 листопада 1935), одного з організаторів Голодомору 1932–1933 рр. [22, с. 163]; Миколи Островського (1904–1936) – українського радянського письменника, автора книг “Як гартувалася сталь” та “Народжені бурєю”, в яких прославляв комуністичний тоталітарний режим, співпрацював з радянськими органами держбезпеки [26, с. 680]; Павла Постишева (сучасна Гагаріна) (1887–1939) – радянського державного та партійного діяча, секретаря ЦК КП(б)У, одного з організаторів Голодомору 1932–1933 рр., ідейного натхненника знесення пам'яток церковної архітектури в Україні; Михайла Калініна (сучасна Великанова) (1875–1946) – радянського державного і партійного діяча, голови ВЦВК (1919–1938), ЦВК СРСР (1922–1938) [24, с. 35]; лідера німецьких комуністів Ернста Тельмана (1886–1944); Йони Якіра (1896–1937) – радянського військового діяча, командарма 1-го рангу, одного з головних військових керівників у боротьбі за встановлення радянської влади в Україні, командувача Українського, Київського та Ленінградського військових округів, розстріляного 11 червня 1937 року; Миколи Щорса (1895–1919) – радянського військового діяча періоду російсько-української війни 1917–1922 рр., командарма; Василя Чапаса (1887–1919) – військового діяча Російської імперії та більшовицької Росії, командира 25-ї стрілецької дивізії; Петра Войкова (1888–1927) – більшовицького революціонера і терориста, радянського політичного діяча єврейського походження, одного з організаторів і учасник розстрілу царської родини, дипломатичного робітника; Яна Фабріціуса (1877–1929) – командира і комісара Червоної Армії; Олександра Бусигіна (1907–1985) – коваля, одного із зачинателів стаханівського руху в автомобільній промисловості СРСР; Матяша Ракоші (нині Спартака) (1892–1971) – угорського комуністичного політика єврейського походження, генсека компартії Угорщини (1945–1948) та Угорської партії праці (1948–1956); Максима Горького (1868–1936) – радянського “пролетарського” письменника, драматурга та публіциста, члена РСДРП(б), який притримувався українофобських позицій; Климента Ворошилова (сучасна Суворова) (1881–1969) – радянського військового та полі-

тичного діяча, першого Маршала Радянського Союзу, наркома з військових і морських справ та наркома оборони СРСР (1925–1940), голови Президії Верховної Ради СРСР (1953–1960), прихильника та учасника сталінських репресій, який розглядав та підписував розстрільні листи (його підпис стоїть під 185 листами на розстріл більше 18000 осіб) [21, с. 636]; Маврикія Слепньова (1896–1965) – радянського льотчика, який брав участь у порятунку челюскінців; Дем'яна Бедного (сучасна вулиця Дачна) (1883–1945) – російського письменника українського походження, агітатора у військових більшовицьких частинах, уповноваженого з колективізації в селах Тамбовської губернії; Михайла Водоп'янова (1899–1980) – генерал-майора авіації, учасника врятування челюскінців, повітряної експедиції на Північний полюс, письменника; Люби Берлін (1915–1936) – радянської спортсменки, майстра затяжних стрибків із парашутом; Сигізмунда Леваневського (1902–1937) – льотчика, учасника врятування челюскінців; Анатолія Ляпідевського (1908–1983) – генерал-майора авіації, учасника врятування челюскінців; Івана Дороніна (1903–1951) – льотчика, полковника, учасника врятування челюскінців; Миколи Каманіна (1908–1982) – генерал-полковника авіації, учасника врятування челюскінців; Ернста Кренкеля (1903–1971) – доктора географічних наук, радиста-полярника станції “Північний полюс-1”, арктичних експедицій “Сибіряков”, “Челюскін”. Окрім того на мапі міста з'явилися вулиці на честь Устима Кармалюка, Миколи Чернишевського, Шолом-Алейхема, Миколи Гоголя, Олександра Герцена, Климента Тімірязєва [4, арк. 70–71.]

5 червня 1947 р. міськрада постановила назвати низку вулиць хутора Дембицького (сучасне селище Смирнова) іменами Володимира Короленка (1853–1921) – російського та українського письменника, журналіста, публіциста і громадського діяча; Івана Панфілова (1893–1941) – радянського військового, генерал-майора, Героя Радянського Союзу; Івана Мічуріна (1855–1935) – російського біолога і селекціонера-помолога, автора багатьох сортів плодово-ягідних культур; Трохима Лисенка (на сьогодні сприймається як вулиця на честь українського композитора Миколи Лисенка) (1898–1976) – радянського і українського агронома, засновника псевдонаукового напрямку в біології — мічуринської агробіології; Миколи Ватутіна (1901–1944) – радянського воєначальника, генерала армії, Героя Радянського Союзу; Івана Черняхівського (1906–1945) – радянсько воєначальника, двічі Героя Радянського Союзу, у період німецько-радянської війни командувача 60-ю армією Воронежського фронту, згодом командувача військами 3-го Білоруського фронту, генерала армії; Михайла Смирнова (1902–1944) – полковника, командира 29-ї гвардійської мотострілкової бригади, який загинув 30 березня 1944 року в боях за Кам'янець-Подільський [5, арк. 247]. Тоді ж було вирішено: “Запроєктованим вулицям кварталу нового житлового будівництва в районі Кам'янець-Подільської МТС (сучасне селище Жовтневе. – Авт.) дати наступні назви: шлях Кам'янець-Подільський–Стара Ушиця вважати продовженням вул. Чкалова (на честь Валерія Чкалова (1904–1938) – радянського льотчика-випробувача,

комбрига. – Авт.). Рівнобіжно вулиці Чкалова – вулиця Гастелло (на честь Миколи Гастелло (1907–1941) – радянського льотчика часів Другої світової війни, який став легендою в радянській пропаганді після того, як спрямував свій підбитий літак-бомбардувальник у механізовану колону німців, Героя Радянського Союзу – Авт.). Середній провулок назвати провулком Чкалова, крайній східний провулок, що межує із землями сільськогосподарської артілі “ХХ-річчя Жовтня” с. Жовтнєве, назвати провулком Матросова (на честь Олександра Матросова (1924–1943) – рядового-піхотинця, Героя Радянського Союзу. – Авт.)” [5, арк. 246].

Останні перейменування радянської доби припадають на 23 січня 1990 року. Тоді в селищі Жовтневому новим вулицям було дано назви Жовтнєва, Інтернаціональна, Поворіна (на честь Вілена Поворіна (1926–1942) – члена міської антинацистської молодіжної групи) та Вишневий провулок. У Довжку вулицям було присвоєно імена Миколи Бажана (1904–1983) – поета, державного та громадського діяча, лауреата Шевченківської премії, голови Спілки письменників України, головного редактора Головної редакції Української радянської енциклопедії, який народився в Кам’янці-Подільському; Михайла Кушелева (1888–1971) – уродженця Кам’янця-Подільського, якого 1 листопада 1917 року обрали головою Кам’янець-Подільської ради робітничих і солдатських депутатів; Миколи Чеботарьова (1894–1947) – українського і російського математика, член-кореспондента АН СРСР, заслуженого діяча науки РРФСР, засновник Казанської алгебраїчної школи, який народився в Кам’янці-Подільському; Василя Боженка (1871–1919) – більшовицького польового командира та військового діяча, комбрига, який зневажливо ставився до української мови; Івана Бугайченка (1913–1943) – учасника антинацистського підпілля, який служив у Кам’янці-Подільському в ЧК при Самаро-Ульянівській залізничній дивізії; Юхима Сіцінського (1856–1937) – видатного дослідника історії Поділля, автора праць “Кам’янець-Подільський. Історичний опис”, “Бакота – столиця давнього Пониззя”, “Нариси історії Поділля”, “Болохівське князівство” та ін., який жив, працював та помер у Кам’янці-Подільському. Окрім того з’явилися вулиці Правди, Шкільна, Радянська, Пролетарська, Лісова, Подільська та провулок Бажана [7, арк. 221-222].

Всього в радянський період було здійснено близько 200 найменувань і перейменувань – найменування склали 42,5 відсотка усіх топонімів, а перейменування – 57,5. Зміни в топонімі міста проводилися за ідеологічними критеріями: топонімічні об’єкти отримували назви, пов’язані з революційними подіями, діячами компартії. Українська історія та її постаті рідко знаходили місце на топонімічній карті міста.

З незалежністю України розпочався новий етап у формуванні топонімії Кам’янця-Подільського. Її основний напрям – відновлення історичних назв та декомунізація.

Перші перейменування проведені міською радою ще 11 вересня 1990 року в умовах функціонування радянської влади. Зміни торкнулися в першу чергу

Старого міста – історичного центру Кам'янця-Подільського: 32 топонімічним об'єктам було повернуто їх історичні назви, з'явилися вулиці П'ятницька, Тринітарська, Троїцька, Шпитальна, Онуфрївська, Зарванська, Руська, Домініканська, Зантуська, Довга, Татарська, Францисканська, Петропавлівська, Вірменська, Замкова, Вали, Успенська, Старобульварна, Ремісничка, Іоанно-Предтеченська, площі Троїцька, Руський ринок, Вірменський ринок, Польський ринок, провулки Комендантський, Миколаївський, Гімназичний [6, арк. 103-104]. Цей крок був позитивно оцінений жителями міста.

23 березня 1991 року виконком з метою збереження історико-архітектурної спадщини подільського краю, більш повного відродження історико-архітектурного заповідника знову обговорив питання повернення новій групі географічних об'єктів міста їх історичних назв [8, арк. 494-495].

1 червня 1992 року перейменування торкнулося ще 12 топонімічних об'єктів центральної частини міста: площу Леніна назвали майданом Відродження, проспект Леніна перейменовали на честь Михайла Сергійовича Грушевського (1866–1934) – видатного історика, автора багатотомної “Історії України-Руси”, державного діяча, голови УЦР, який 1891 року перебував у Кам'янці-Подільському разом зі своїм вчителем Володимиром Антоновичем, а 1919 року протягом півроку жив у місті над Смотричем; вулиці Ленінградській назвали ім'я Лесі Українки (1871–1913) – української письменниці, перекладачки, культурної діячки, Московську назвали іменем Івана Івановича Огієнка (1882–1972) – українського вченого, митрополита УАПЦ, політичного, громадського і церковного діяча, міністра освіти УНР, міністра ісповідань, Головноуповноваженого уряду УНР, мовознавця, лексикографа, історика церкви, педагога, організатора і першого ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету; вулицю Держинського перейменовали на честь Данила Галицького (1201–1264) – руського короля з династії Романовичів, правителя Галицько-Волинського князівства; вулиця Котовського стала Соборною, Паризької комуни – Гунською, Ленінської “Іскри” отримала ім'я Михайла Опанасовича Драй-Хмари (1889–1939) – українського поета, літературознавця, перекладача, жертви сталінського терору, який викладав у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (пізніше – ІНО), видав у Кам'янці-Подільському підручник “Слов'янознавство”, друкував поезії та переклади в альманасі “Буяння”, журналі “Нова думка”, газеті “Червона правда”, планував видати в місті збірку віршів “Молода весна” (вийшла в Києві 1926 року під назвою “Проростень”); 26 бакинських комісарів перейменовали на честь Юхима Йосиповича Сіцінського (1859–1937) – історика, археолога і культурно-громадського діяча Поділля, православного священника, члена Історичного товариства Нестора-літописця, дійсного члена НТШ і Українського наукового товариства в Києві, Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, який більшість свого життя прожив у Кам'янці-Подільському; Чкалова стала вулицею князів Коріатовичів, Жовтневої революції – Північною [9, арк. 65].

15 липня 1993 року “з метою увічнення імені Клавдія Сафоновича Великанова, заслуженого лікаря України, учасника Великої Вітчизняної війни, який протягом майже 40 років (з 1946 по 1985 рік) працював у Кам’янці-Подільському, доклав багато зусиль для оздоровлення населення міста та району”, вулицю Калініна було перейменовано на вулицю Великанова [10, арк. 122].

13 серпня 1993 року міськрада вулицю Крупської розділила на дві й назвала іменами Володимира Миколайовича Гагенмейстера (1887–1938) – українського графіка, мистецтвознавця, видавця, жертви сталінських репресій, директора Кам’янець-Подільської художньо-промислової школи (1916–1933) та Віктора Кіндратовича Харченка (1911–1975) – маршала інженерних військ, який багато зробив для створення та становлення Кам’янець-Подільського військово-інженерного командного училища [11, арк. 92].

16 вересня 1993 року “у зв’язку з тим, що вулиці міста носять імена Постишева та Петровського, які були одними з організаторів голодомору в Україні 1932–1933 років, та з метою увічнення імен людей, життя і діяльність яких пов’язані з історією м. Кам’янець-Подільського”, виконком прийняв рішення перейменувати вулицю Постишева на Івана Крип’якевича (1886–1967) – українського історика, академіка АН УРСР, професора Львівського університету, директора Інституту суспільних наук АН України, автора великої кількості наукових досліджень про українську козацьку державність та Богдана Хмельницького, ряду підручників з історії України; Ульянової – на Ісай Кам’ячанина (?–1592) – українського культурно-освітнього діяча, письменника, перекладача; вулиці Петровського повернули стару назву Панівецька [12, арк. 50].

4 листопада 1993 року новим вулицям у мікрорайоні Жовтневий надали тимчасові назви – Проектна-1, Проектна-2, Проектна-3 та провулок Проектний. Цього ж дня рішенням за №1358 три вулиці перейменовали на честь міст-партнерів: вулицю 7-го листопада – на Каліську, Червоного козацтва – на Укмергеську, Примакова – на Мічурінську [13, арк. 24].

30 січня 2003 року вулицю Мануїльського перейменовали на честь Володимира Максимчука (1977–1997) – українського миротворця, який загинув в Югославії [14, арк. 99].

3 прийняттям 9 квітня 2015 року, підписанням та опублікуванням пакету законів про декомунізацію 20 травня того ж року, у тому числі Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їх символіки” [20, с. 15–19], у населених пунктах нашої держави розпочинається процес декомунізації топонімії міст та сіл.

Практично єдиною на сьогодні науковою працею, присвяченою питанням перейменування вулиць є методичний збірник “Як перейменувати вулицю” (2014), який являє собою переважно зібрання правових та нормативних документів, необхідних у процесі перейменування урбанонімів [19].

У Кам’янці-Подільському ситуація з декомунізацією урбанонім виявилася нескладною, оскільки більшості історичних вулиць було повернуто автентичні

назви 1990 року, а ряду об'єктів ХХ ст. надано імена видатних українських діячів, життя та доля яких частини з яких пов'язана з містом. Водночас залишалася частина урбанонімів, які несли ідеологічне навантаження комуністичного режиму. До переліку увійшли 44 вулиці. Частина з них названа іменами, які входять до "Списку осіб, які підпадають під Закон про декомунізацію", підготовлений Інститутом національної пам'яті, зокрема В. Чапаєва, Й. Якіра, М. Щорса, Г. Жукова, І. Кулика, Я. Фабріціуса, А. Гайдара та ін.

Реєстр вулиць, що підлягають перейменуванню було затверджено рішенням сесії Кам'янець-Подільської міської ради ще 21 квітня цього року. Пропонувалося перейменувати 15 вулиць: В. Вугіша, Г. Жукова, В. Затонського, М. Козицького, М. Криленка, В. Куйбишева, О. Пархоменка, Я. Фабріціуса, М. Фрунзе, Д. Фурманова, С. Ценського, В. Чапаєва, Червоноармійська, Шмідта і Й. Якіра та 9 провулків. Тоді ж топонімічній комісії доручили провести вивчення громадської думки мешканців відповідних вулиць та провулків стосовно їх перейменування. В додатковий перелік вулиць, крім основного, увійшло ще чотирнадцять. Наприклад, вулиці Першотравнева, О. Суворова, 30 років Перемоги, С. Васильєва, І. Папаніна, М. Ватугіна та ін. Загалом в основному та додатковому списку 44 вулиці підлягають перейменуванню.

Проте процес декомунізації урбанонімів Кам'янця-Подільського майже півроку стояв на місці. Не в останню чергу цей процес гальмувала громадськість, яка виступала проти перейменування у зв'язку з необхідністю внесення змін у документи. Не сильно переймалися цим й депутати міської ради, а топонімічна комісія при міськвиконкомі – лише дорадчий громадський орган, який не має впливу на прийняття жодних рішень. Лише 14 вересня на XVII сесії Кам'янець-Подільської міської ради було прийнято рішення про перейменування частини вулиць зі згаданого списку, а саме шести [17, с. 3; 36, с. 1-2.]. Відтак, вулиця Червоноармійська тепер стала вулицею Героїв Небесної сотні, а вулиця Жукова – Миколи Гордійчука. Остання названа іменем кам'янчанина Миколи Миколайовича Гордійчука (26.05.1986–22.07.2015) – українського співака, шоумена, молодшого сержанта міліції, міліціонера батальйону патрульної служби міліції особливого призначення "Гарпун" ГУМВС України в Київській області, кавалера ордена "За мужність" III ступеня (посмертно), який отримав смертельне поранення поблизу блокпосту "Шахта", між містами Авдіївка та Ясинувата (Донецька область). Провулок М. Будьонного перейменували на честь Миколи Флерка (22.08.1978–28.02.2015) – кам'янчанина, бійця Добровольчого Українського корпусу, який загинув у с. Піски (Ясинуватський район) під Донецьком у результаті мінометного обстрілу знімальної групи російськими бойовиками. 28 липня 2015 року нагороджений нагрудним знаком "За оборону Донецького аеропорту" (посмертно). М. Флерку присвоєно звання "Почесний громадянин міста Кам'янця-Подільського". Провулок М. Калініна отримав ім'я Романа Наглюка (14.03.1986–4.08.2014) – капітана ЗСУ, командира танкового батальйону, який загинув біля с. Волнухине Лутугинського району на Луганщині під час нічного

обстрілу з РСЗВ “Град”. Нагороджений орденом Богдана Хмельницького III ступеня (посмертно). Провулок Я.Фабриціуса перейменували на честь Віталія Васильцова (16.11.1977–18.02.2014) – активіста Революції Гідності, майстра декоративного садівництва, який загинув у Києві на Великій Житомирській вулиці від прицільного пострілу з автоматичної зброї. Нагороджений званням Героя України з удостоєнням ордена “Золота Зірка”. Провулок В.Чапаєва отримав ім’я Сергія Бондарчука (9.09.1961–20.02.2014) – героя Небесної сотні, громадсько-політичного діяча, активного учасника Революції Гідності, вчителя фізики Старокостянтинівської гімназії, який у 1978–1983 рр. навчався на фізико-математичному факультеті Кам’янець-Подільського педагогічного інституту (нині – Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка).

18 жовтня 2016 року на XIX сесії Кам’янець-Подільської міської ради ухвалили рішення про перейменування ще 10 вулиць та 4 провулків. Так вулиці Затонського надали ім’я Юрія Громова – жителя цієї вулиці, який 20-річним у травні 1983 року загинув в Афганістані; вулиця Козицького стала Злагоди; вулиці Криленка присвоїли ім’я Віктора Кіндратовича Приходька (1886–1982) – українського громадсько-політичного і державного діяча, міністра юстиції УНР, уродженця с. Княжпіль на Кам’яниччині, автора спогадів “Під сонцем Поділля”; вулиця Куйбишева отримала ім’я неоднозначної постаті Устима Кармалюка (1787–1835); вулиця Пархоменка стала імені Руслана Коношенка (1983–2015) – кам’яничанина, старшого солдата Збройних сил України, який був захоплений терористами в полон у Донецькому аеропорту і 21 січня 2015 року розстріляний, нагородженого орденом “За мужність” III ступеня, нагрудним знаком “За оборону Донецького аеропорту”, відзнакою міського голови Кам’янця-Подільського “За заслуги перед міською громадою”; вулиці Фабриціуса присвоєно ім’я патріарха Мстислава (1898–1993) – хорунжого Армії УНР, визначного українського церковного діяча, патріарха Київського і Всієї України УАПЦ, патріарха Київського і всієї Руси-України УПЦ (КП); Фрунзе отримала ім’я князя Володимира (960–1015) – новгородського князя (970–988), великого князя київського (979–1015), правителя і хрестителя Київської Русі; вулицю Фурманова перейменували на Героїв Крут; Чапаєва названа іменем Андрея Шептицького (1865–1944) – українського релігійного діяча, графа, єпископа Української греко-католицької церкви; митрополита Галицького та архієпископа Львівського; вулиці Якіра повернули історичну назву Мала; провулок Войкова перейменованний на Каньйонний; провулкам Червоногвардійському, Чубаря та Щорса повернуто історичні назви Козачий, Біланівський і Семінарський відповідно. Водночас з реєстру вулиць, які підлягають перейменуванню виключено 16 пунктів (вулиці Беляєва, Шмідта, Ценського та ін.) Проте перейменуванню ще підлягають вулиці Суворова, Люби Берлін та 8 провулків [27, с. 1-2; 35, с. 3].

Отже, одразу зі зміною влади та політичного режиму на території регіону, відбулися серйозні зміни в топонімічному ландшафті Кам’янця-Подільського.

Починаючи з 20-х рр. ХХ ст., йде потужний процес комунізації топонімії міста, значна частина мікротопонімів стають відантропоморфного походження і отримали імена комуністичних діячів, які були причетні до Голодомору, репресій, займали ворожу до українців позицію та ін. Починаючи з 1990 року, розпочався зворотній процес – декомунізація топонімічного ландшафту Кам'янка-Подільського. Спочатку було повернуто історичні назви топонімічним об'єктам на території Старого міста, а дещо пізніше перейменували ряд вулиць в інших мікрорайонах міста. З прийняттям Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їх символіки” процес декомунізації поєднався з увічненням пам'яті тих, хто загинув на Майдані чи в ході російсько-української війни на Сході України. На сьогодні декомунізація топонімічного мікротопонімів Кам'янка-Подільського не завершена і триває далі.

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 29, 53 арк.
2. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 63, 274 арк.
3. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 89, 37 арк.
4. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 1, спр. 543, 134 арк.
5. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 6, спр. 70, 251 арк.
6. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 10, спр. 14, 188 арк.
7. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 10, спр. 17, 312 арк.
8. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 10, спр. 74, 522 арк.
9. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 10, спр. 154, 66 арк.
10. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 10, спр. 228, 233 арк.
11. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 10, спр. 232, 122 арк.
12. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 10, спр. 233, 322 арк.
13. Державний архів Хмельницької області, ф. р-335, оп. 10, спр. 237, 81 арк.
14. Кам'янець-Подільський міський державний архів, ф. 21, оп. 1, спр. 550, 184 арк.
15. Будзей, О. В. Вулицями Кам'янка-Подільського / Олег Будзей. – Львів: Світ, 2005. – 272 с.
16. Будзей, О. В. Вуліша: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2016. – 2004. – 11 черв. – С. 6.
17. Будзей, О. В. Декомунізація: перших шість. Далі буде / Олег Будзей // Подолянин. – 2016. – 16 верес. (№38(1361)). – С. 3.
18. Будзей, О. В. Огієнко: Ім'я на мапі міста / Олег Будзей // Подолянин. – 2004. – 16 лип. – С. 6.
19. Бутко, С. В. Як перейменувати вулицю. Правові засади перейменування вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, розташованих на території населених пунктів: метод. зб. / С. В. Бутко, Н. М. Мужикова. – Київ; Чернігів, 2014. – 122 с.
20. Голос України. – 2015. – 20 трав. (№87(6091)). – С. 15-19.
21. Енциклопедія історії України. Т. 1: А-В / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 2003. – 688 с.

22. Енциклопедія історії України. Т. 2: Г-Д / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 2004. – 688 с.
23. Енциклопедія історії України. Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 2005. – 672 с.
24. Енциклопедія історії України. Т. 4: Ка-Ком / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 2007. – 528 с.
25. Енциклопедія історії України. Т. 6: Ла-Мі / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 2009. – 790 с.
26. Енциклопедія історії України. Т. 7: Мл-О / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 2010. – 728 с.
27. Міркотан, О. Страшна не зима, а бюджет / Ольга Міркотан // Подолянин. – 2016. – 21 жовт. (№43(1366)). – С. 1-2.
28. Нестеренко, В. А. Життя та діяльність С.М.Іваницького – складний та тернистий шлях українського інтелігента / В. А. Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1997. – Т. 2. – С. 184-189.
29. Нові назви вулиць // Червоний кордон. – 1923. – 20 берез. – С. 2.
30. Петров, М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. (Історіографія. Джерела) / М. Б. Петров. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 384 с.
31. Похорон тов. Вутіша // Вісти. – 1922. – 7 лип. – С. 1.
32. Прокопчук, В. С. Нарком з Поділля / В. С. Прокопчук // З народних глибин: Славетні подоляни. – Хмельницький, 1991. – С. 18-23.
33. Прокопчук, В. С. Топонімічний словник Кам'янця-Подільського / В. С. Прокопчук, І. О. Старенький. – Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2014. – 192 с.
34. Сецинский, Е. И. Город Каменец-Подольский: Историческое описание / Е. Сецинский. – Киев: типогр. С.В.Кульженко, 1895. – 247 с.
35. Шуханова, Т. М. Котли викуплять, звернення відправлять / Тетяна Шуханова // Ключ. – 2016. – 21 жовт. (№42(245)). – С. 3.
36. Шуханова, Т. М. За землю воювали і вулиці перейменовували / Тетяна Шуханова // Ключ. – 2016. – 16 верес. (№38(240)). – С. 1-2.
37. Яловий, М. Перші хоробрі / Мих. Яловий // Червоний шлях. – 1923. – Ч. 9. – С. 111-119.
38. Prusiewicz, A. M. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny / Alexander Prusiewicz. – Kijow; Warszawa: Leon Idzikowski. – 128 s.
39. Rolle, J. Zameczki podolskie na kresach multanskich / D-r Antoni J. – Warszawa, 1880. – Т. II. – 304 s.

Igor Starenky

De-communization of toponymy in Kamyanets'-Podil's'ky

The article tells about change on toponymy map in Kamyanets'-Podil's'ky for 20 year XX – begin XXI century, what is consist of communization's urbanonimiv in Soviet period. Within 20 years, most microtoponyms that do not fit into the ideological system of the Communist Party were renamed – it was given the name of party and military leaders of the USSR, the ideologists of the communist

movement. In 30 years of these objects were renamed due to the unprecedented scale repressive movement and different kinds of executions of Soviet leaders. After the war Communization toponymy held mainly by the new street names, instead of renaming existing ones. Since the beginning of the collapse of the Soviet Union and the loss of dominance of the Communist Party ideology, starts reverse process – decommunisation. Primarily old name was returned to the historic streets of Kamyanets'-Podil's'ky in 1990 over 1992–1995. De-communization held by renaming streets of the new city, which bore the names of communist leaders. New round of decommunisation associated with the Revolution of dignity and the Law of Ukraine “On the condemnation of Communist and National Socialist (Nazi) totalitarian propagation and ban their symbols”. During this period, toponymic objects included in the list of those subject decommunisation given new names. If the situation Kamyanets'-Podil's'ky, streets and lanes provided the names of the dead patriots during the Revolution of dignity and Russian-Ukrainian war in Eastern Ukraine.

Keywords: *Kamyanets'-Podil's'ky, toponymy, microtoponym, urbanonimiv, renamed, decommunisation, the Law of Ukraine.*

И. А. Старенький

**Топонимический ландшафт Каменца-Подольского:
коммунизация и декоммунизация**

В статье рассматриваются изменения на топонимической карте Каменец-Подольского в течение 20-х годов XX – начала XXI в., Связанные с процессом коммунизации урбанонимов в советский период и декоммунизации в период независимости Украины, в том числе связанный с Законом Украина “Об осуждении коммунистического и национал-социалистического (нацистского) тоталитарных режимов и запрет пропаганды их символики”.

Ключевые слова: *Каменец-Подольский, топонимика, микротопонимы, урбаноним, переименование, декоммунизация, Закон Украины.*

Одержано 1 вересня 2016 року